

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРИ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ

На основі аналізу наукових джерел розкрито теоретичний аспект поняття «культура міжособистісного спілкування старшокласників». Визначено, що культура міжособистісного спілкування учнів старших класів є сукупністю специфічних засобів, що визначають взаємодію людини з людиною і спрямовані на досягнення позитивного спілкування. Під засобами ми розуміємо доброзичливість, емпатію, повагу до іншого, почуття гумору, культуру мовлення. Сформованість культури міжособистісного спілкування виявляється у ставленні учнів до людей, що їх оточують, і у певних моральних якостях особистості, таких як: ввічливість, уважність, пунктуальність і відповідальність, скромність, тактовність, чуйність, делікатність.

Ключові слова: культура, культура міжособистісного спілкування, комунікативна діяльність, учні старших класів.

Сімейне життя є одним із видів соціальної діяльності, яке вимагає постійного напруження духовних сил, великої наполегливості, стійкості, терпіння, самовіддачі і навіть жертвовності. Одним із факторів благополучного сімейного щастя є культура спілкування. Проблема міжособистісного спілкування викликає великий інтерес учених, представників різних наук, у тому числі педагогіки і психології. На перший план виступає дослідження питань спілкування випускників загальноосвітньої школи, усвідомлення ними сутності і закономірностей цього процесу, оволодіння відповідними вміннями, які відкривають нові можливості в розв'язанні проблеми підготовки до сімейного життя.

Мета статті — аналіз теоретичних підходів до визначення поняття «культура міжособистісного спілкування старшокласників» та його уточнення.

Більшість учених дотримуються погляду щодо розуміння спілкування як одного з видів діяльності. Зокрема, Б. Ананьєв [1] вважає спілкування одним із найважливіших видів діяльності поряд із працею і пізнанням, а О. Леонтьєв [8] спілкування і працю визначає як два основних види діяльності людини. При цьому спілкування ними розглядається як соціальний процес, що виникає через суспільні потреби, суспільну необхідність, а також як діяльність, що складається із ланцюга неперервних дій, таких як говоріння, слухання, сприймання, участь у розмові, роздуми й інше.

Досліджуючи цю проблему, Б. Паригін [11] визначає спілкування як складний і багатогранний процес, що має виступати одночасно як взаємодія індивідів, як інформаційний процес та як їхнє співпереживання і взаєморозуміння.

У працях, присвячених проблемам спілкування, О. Леонтьєв [9] вирізняє уміння, необхідні для забезпечення його ефективності, а саме: уміння управляти своєю поведінкою, уміння «читати за виразом обличчя», уміння розуміти співбесідника, уміння «подавати себе», культура мовлення, уміння пізнавати інших і себе у процесі спілкування, аналізувати власну поведінку, бачити, розуміти, усвідомлювати.

Окремий напрям культури спілкування дослідники пов'язують із загальною культурою особистості. Загальну культуру спілкування К. Левітан [7] пояснює через рівень розвитку людини, який виражається в системі потреб, соціальних якостей, у стилі діяльності і поведінки. Культуру міжособистісного спілкування автор поділяє на декілька складників: культуру сприйняття і розуміння іншого; культуру відносин і звернення, повідомлення і переконання, впливу і взаємовпливу, а також уміння управляти конфліктними ситуаціями, їх запобігання і доцільного виходу з них. Людині важливо не тільки розуміти логіку, мотиви спілкування, але й постійно проявляти толерантність, тобто знаходити засоби зняття невпевненості, образи, незручності і забезпечення морально здорової атмосфери спілкування.

Культуру спілкування як соціально значущий показник умінь налагоджувати взаємовідносини з іншими людьми пояснює В. Грехнев [4]. Автор особливу увагу звертає на здатність і вміння людини сприймати, розуміти, засвоювати, передавати зміст думок, почуттів, прагнень у процесі спілкування. Він визначає її умови, які лежать в основі культури спілкування: необхідність будувати спілкування відповідно до особливостей своїх партнерів; бути творцем спілкування (вести, вступати, продовжувати, припиняти); відчувати ситуацію спілкування; добре знати й уміти «показати себе»; здійснювати спілкування на емоційній основі, що сприяє зближенню людей, встановленню взаєморозуміння.

Однак у педагогічних дослідженнях недостатньо розкрито значення і сутність поняття «культура міжособистісного спілкування». Аналізуючи погляди вчених щодо сутності поняття «культура спілкування», ми намагалися виявити ті спільні риси, що притаманні і для культури міжособистісного спіл-

кування. Культура — це те, що створює, формує людей, за допомогою чого люди стають соціально активними, професійно зрілими і цілеспрямованими людьми. За відсутності елементарної ввічливості й вихованості порушуються відносини між людьми, руйнується середовище людського співжиття.

Культуру міжособистісного спілкування Е. Соколов [12] пов'язує з комунікативною діяльністю, яка полягає в обміні інформацією за допомогою знаків і символів, при якому інформація передається цілеспрямовано і приймається вибірково, а взаємодія здійснюється відповідно до певних норм.

Так, необхідною рисою культури спілкування Б. Бушелева [3] вважає тактовність, що сприяє здатності регулювати власну поведінку відповідно до ситуації, яка склалась у процесі спілкування. В основу тактовності автор ставить співчуття, уміння відчувати чужі переживання як свої. Культуру спілкування пояснює через знання, розуміння і звичне використання соціально узгоджених форм міжособистісного спілкування, закріплених у правилах і нормах культури поведінки.

На думку І. Зязюна [5], процес спілкування має таку структуру: уява на етапі підготовки до спілкування, яка допомагає передбачати його контури й очікуване сприйняття інформації; уява, яка допомагає безпосередньо перед спілкуванням уявити його особливості, очікувану реакцію слухачів; уява, яка стимулює творче самопочуття; уява, яка допомагає під час спілкування здійснювати інтуїтивний пошук, мисленневий експеримент, орієнтуватись в мотивах реакції аудиторії, одночасно підтримуючи творче самопочуття; уява, яка допомагає після спілкування прогнозувати і передбачати його можливі результати й ефект.

У своїх дослідженнях М. Лісіна [10] здійснила структурний аналіз процесу спілкування, виділивши такі основні його компоненти: предмет спілкування, потреба в спілкуванні, мотиви спілкування, дії спілкування, завдання спілкування, засоби спілкування і результативність процесу спілкування.

Дослідники визначають такі функції спілкування: інформаційну, інтерактивну, перцептивну, креативну. О. Киричук [6], крім цих функцій, вирізняє мотиваційну. Прояв цієї функції він пояснює тим, що людина як соціальна істота живе серед собі подібних, пов'язана з ними багатьма відносинами, завдяки чому відбувається взаємовплив установок, мотивів поведінки. Люди орієнтуються у своїх діях, створюються певні традиції,

норми спілкування, закони і принципи — і в цьому проявляє себе регулятивна функція.

Отже, спілкування — це складний вид людських відносин; воно виконує кілька функцій. Першою з них є регулювання спільної діяльності. Участь у спільній діяльності вимагає від кожної людини певних знань. Діти отримують їх внаслідок спілкування з дорослими. Звідси випливає друга функція спілкування — пізнання. Навіть немовля, спілкуючись із дорослими, уже засвоює основні компоненти спілкування як діяльності: здатність зосереджувати увагу на тому, хто до нього звертається; збуджуватися під час встановлення контакту. У віці близько трьох років дитина вже знає, як спілкуватися. Ця здатність є виявом свідомості, тобто спілкування має ще одну, третю функцію; воно є первинним інструментом формування свідомості людини. Дитина дістає відомості про довкілля в «опредметненому» вигляді й поступово переходить до «опредметнення» самої себе, відокремлення свого «Я». Звідси четверта функція спілкування — самовизначення індивіда. Таким чином, спілкування, поряд із працею, можна вважати особистісно формувальним чинником.

Спілкування має велике виховне значення, оскільки воно розширює загальний світогляд людини, сприяє розвитку нових психічних утворень, є обов'язковою умовою формування загального інтелекту, мислення, пам'яті, сприймання, уваги. Уміння спілкуватися передбачає певний рівень психологічної культури, яка охоплює: уміння розуміти інших людей, адекватно відповідати на їхню поведінку та вибирати такі форми звертання, які відповідають їхнім індивідуальним особливостям. Джерелами формування такої культури є, насамперед, власний стихійний досвід спілкування, збагачення теоретичними знаннями, а також формування здатності до співпереживання та вправління в такій поведінці, яка б не принижувала гідності інших людей.

Порівнюючи альтруїстичний і прагматичний типи спілкування, І. Бех приходить до висновку, що «...в умовах альтруїстичного типу спілкування, коли зовнішні обмеження самореалізації зняті, людина постає перед вибором: або йти шляхом безмежної, зокрема, асоціальної самореалізації, або ж принести в жертву свої егоїстичні мотиви і перейти до морального самообмеження. Таким чином, створюється унікальна ситуація, в якій суб'єкт свідомо приймає рішення щодо морально-ціннісної регуляції своєї поведінки. По суті, тут суб'єкт потрап-

ляє у ситуацію необмеженої, безумовної довіри до нього з боку іншої людини, віри в його моральні можливості. Ефектом такої довіри й може виступити виникнення у суб'єкта моральної самооцінки. Лише відчуваючи себе абсолютною цінністю для іншої, людина може поставитись і до іншої як до такої самої абсолютної цінності» [2, с. 19].

Спілкування між людьми може відбуватися в різних формах: анонімній, функціонально-рольовій та неформальній. Анонімне спілкування — взаємодія між незнайомими чи не пов'язаними особистісними стосунками людьми. Це можуть бути тимчасові зв'язки між суб'єктами — громадянами, жителями одного району, пасажирями транспорту, глядачами. Вони зустрічаються, вступають у контакти один з одним і розходяться. Функціонально-рольове спілкування передбачає зв'язки між його учасниками, які виконують певні соціальні ролі в часових відрізках різної тривалості. Партнерів у цьому спілкуванні поєднують взаємні обов'язки: лікар — хворий, керівник — підлеглий, учитель — учень тощо. Здебільшого функціонально-рольове спілкування становить собою особисті контакти поза межами офіційних стосунків, скажімо, спілкування між друзями (неформальне). Його особливістю є вибірковість щодо партнера.

Зміст спілкування реалізується за допомогою певних засобів, головним з яких є мова. Вербальні засоби доповнюються невербальними: жести, міміка, пантоміміка тощо. Залежно від контингенту учасників спілкування може бути міжіндивідним, індивідно-груповим та міжгруповим. За мірою опосередкованості вирізняють безпосереднє і опосередковане спілкування. За тривалістю — короткочасне і тривале. За завершеністю — закінчене та незакінчене.

Специфічним є міжособистісне спілкування, яке має свою мету, засоби і прийоми. Міжособистісне спілкування — це таке спілкування, у процесі якого в людини, яка вступає в контакт, проявляється доброта як якість її особистості. Вербальні компоненти у міжособистісному спілкуванні не відіграють суттєвої ролі. Про внутрішній світ людини не сповіщають, у міжособистісному спілкуванні він не «трансляється», а існує. Основна мета міжособистісного спілкування — забезпечення існування і представлення внутрішнього світу, а тим самим і особистості. У міжособистісному спілкуванні не важливо, про що говорять партнери. Зовнішній світ та його події інтегруються в міжособистісне спілкування тією мірою, якою ста-

ють змістом внутрішнього світу партнерів і можуть бути репрезентовані як такі.

В умовах контактного спілкування виробляються специфічні межі не лише зовнішньої поведінки, а й «дозволеного» та «очікуваного» в цій групі розкриття внутрішнього світу особистості та межі її суверенності. На кожному етапі соціального розвитку особистості в конкретному суспільстві на основі засвоєних норм встановлюється певний баланс тенденцій її внутрішнього світу. Якщо партнери зі спілкування мають схожі нормативно-ціннісні системи, відбувається резонансне спілкування. Резонансне розкриття внутрішнього світу можливе між людьми з різних етнічних, культурних, статевих, професійних та макро- і мікросоціальних груп, але ці люди обов'язково мають належати до особливої спільноти з єдиною нормативно-ціннісною культурою, яка й сприяє їхньому духовному зближенню.

У звичайному спілкуванні представлені принаймні дві реальні сторони — два партнери. Проте взаємне особистісне спілкування — це диво, і, як будь-яке диво, не може бути створене чи організоване довільно. Разом із тим кожен має свій внутрішній світ і свого «референтного» партнера. Спілкування з «внутрішнім співрозмовником», тобто нашим внутрішнім світом, — це інтеріоризована й перетворена форма особистісного спілкування.

Процес спілкування можна оцінювати за кількома критеріями, насамперед за ефективністю та мірою задоволення потреби у вияві своїх почуттів. Мірою ефективності спілкування є збіг того, що один із партнерів хотів би передати іншому, з тим, що зрозумів інший. Подібне взаєморозуміння залежить від обох партнерів. У повсякденному житті міра взаєморозуміння не дуже висока. Люди не лише помилково трактують почуті висловлювання, а й часто приписують співрозмовникам наміри, яких вони не мали. Причини непорозумінь найрізноманітніші. Часто ми не говоримо того, про що думаємо насправді. Нерідко люди формулюють свої думки таким чином, аби мати можливість від них відмовитися. Основним джерелом непорозумінь у спілкуванні є відсутність взаємної довіри між партнерами.

Для успішного спілкування мають значення, на думку психологів, три фактори: надійність того, хто говорить; зрозумілість його повідомлень; урахування зворотних зв'язків щодо того, наскільки правильно його зрозуміли.

Надійність партнера зі спілкування підвищується завдяки відкритому демонструванню своїх намірів; прояву теплого і доброзичливого ставлення; демонструванню компетентності в обговорюваному питанні; умінню переконливо викладати думку, брати на себе відповідальність за неї, що досягається формулюванням фраз від першої особи.

Уміння спілкуватися можна уподібнити радше мистецтву, аніж технології. Це означає, що кожен може й повинен знайти свій стиль спілкування, який би відповідав і його особистості, і особливостям людей, які його оточують.

Індивідуально-типологічні особливості взаємодії партнерів, переважання певних форм, засобів та прийомів поведінки зумовлюють вироблення стилю спілкування. Представимо характеристики найпоширеніших. Стиль «спільна творчість» найбільш продуктивний. Діяльнісно-діалогова схема цього спілкування ставить партнерів у паритетне становище, коли накреслено спільну мету і спільним зусиллям віднаходиться рішення. В основі стилю «дружня прихильність» лежить щирий інтерес до особистості партнера зі спілкування, ставлення до нього з повагою, відкритість до контактів. Цей стиль також є ефективним для успішної спільної навчально-виховної діяльності. Стиль «загравання» розглядається як крайня форма «дружньої прихильності», що має негативний заряд. Він ґрунтується на прагненні завоювати фальшивий, дешевий авторитет у партнера. Формування цього стилю викликане бажанням сподобатися за відсутності мінімальної особистої комунікативної культури.

Індивідуальність людини та стиль спілкування з іншими формуються під впливом обставин життя. Велике значення має також загальна установка індивіда щодо світу інших людей та самого себе. Однак і ці стійкі моделі поведінки, стереотипи мислення та емоційних переживань, сформовані під впливом різноманітних обставин і ситуацій міжособистісного спілкування, можуть за певних умов змінюватися.

Метою формування міжособистісного спілкування має бути не вдосконалення вміння маніпулювати іншими, а розвиток здатності створювати самому чи спільно з партнерами такі умови й атмосферу відносин, які б сприяли духовному зростанню людини, розкриттю її конструктивних можливостей.

Отже, на основі аналізу наукової літератури з проблем культури спілкування можна зробити висновок про її значну актуальність для системи освіти, діяльності людей. Про-

те досліджувалась вона переважно у системі взаємовідносин «вчителі — учні» і недостатньо у системі «учні — учні». Як у вітчизняних дослідженнях, так і в зарубіжних немає чіткого й однозначного визначення «культури міжособистісного спілкування». Ми зробили спробу дати визначення цього поняття: *культура міжособистісного спілкування є сукупністю специфічних засобів, що визначають взаємодію людини з людиною і спрямовані на досягнення позитивного спілкування. Під засобами ми розуміємо доброзичливість, емпатію, повагу до іншого, почуття гумору, культуру мовлення.* Сформованість культури міжособистісного спілкування, на нашу думку, виявляється у ставленні учнів до людей, що їх оточують, і в певних моральних якостях особистості, таких як: ввічливість, уважність, пунктуальність і відповідальність, скромність, тактовність, чуйність.

Література

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1968. — 338 с.
2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посібник / І. Д. Бех. — К. : ІЗМН, 1998. — 204 с.
3. Бушелева Б. В. О культуре поведения / Б. В. Бушелева // Серия «Знание». — 1972. — № 12. — 96 с.
4. Грехнев В. С. Культура педагогического общения / В. С. Грехнев. — М. : Просвещение, 1990. — 144 с.
5. Зязюн І. А. Естетичний досвід особи. Формування і сфери вияву / І. А. Зязюн. — К. : Вища школа, 1976. — 167 с.
6. Киричук О. В. Спілкування в класному колективі як об'єкт педагогічного управління : автореф. дис. ... д-ра наук / О. В. Киричук. — Київ, 1974. — 58 с.
7. Левитан К. М. Культура педагогического общения / К. М. Левитан. — Иркутск : Иркут. ун-т, 1985. — 102 с.
8. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. — М. : Политиздат, 1977. — 303 с.
9. Леонтьев А. Н. Психология общения / А. Н. Леонтьев. — Тарту : ТГУ, 1974. — 218 с.
10. Лисина М. И. Проблемы онтогенеза общения / М. И. Лисина. — М. : Педагогика, 1986. — 143 с.
11. Парыгин Б. Д. Основы социально-психологической теории / Б. Д. Парыгин. — М. : Просвещение, 1991. — 315 с.
12. Соколов Э. В. Смысл и культура человеческого общения. Духовное становление человека / Э. В. Соколов. — Л., 1972. — 159 с.

На основе анализа научных источников раскрыт теоретический аспект понятия «культура межличностного общения старшеклассников». Определено, что культура межличностного общения старшекласс-

сников является совокупностью специфических средств, определяющих взаимодействие человека с человеком, направленных на достижение позитивного общения. Под средствами мы понимаем доброжелательность, эмпатию, уважение к другому человеку, чувство юмора, культуру речи. Сформированность культуры межличностного общения проявляется в отношении учащихся к людям, которые их окружают, и в определенных моральных качествах личности, таких как: вежливость, внимательность, ответственность, скромность, тактичность, чуткость, деликатность.

Ключевые слова: культура, культура межличностного общения, коммуникативная деятельность, учащиеся старших классов.

I. M. Machuska

Theoretical Aspects of Interpersonal Communication Culture of Senior Students

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine).

The article, based on a theoretical analysis of scientific sources, reveals the theoretical aspect of the concept «culture of interpersonal communication of senior students». Culture of interpersonal communication is determined to be a combination of specific means that govern the interaction between people and are directed to achieving positive communication. By means we understand kindness, empathy, respect for others, sense of humor, culture of speech. The maturity of interpersonal culture manifests itself in students' attitudes towards people around them and in certain moral qualities, such as politeness, attentiveness, punctuality and responsibility, modesty, tact, sensitivity, delicacy. Culture of interpersonal communication depends on the spiritual development of the individual, his ability to organize communication activities in various forms set forth in the rules and norms of behavior culture of the developed society.

Keywords: culture, culture of interpersonal communication, communicative activity, high school students.

References

1. Ananiev, B. H. (1968). Chelovek kak predmet poznaniia [Human as an object of cognition]. L. : Yzd-vo LHU.
2. Bekh, I D. (1998). Osobystisno zorientovane vyhovannia [Individually oriented education]. Kyiv: IZMN.
3. Busheleva, B.V. (1972). O kulture povedeniia [On behavior culture]. Seriiia «Znaniie», 12, 96.
4. Hrehnev, V.S. (1990). Kultura pedagogicheskogo obshcheniia [Pedagogical communication culture]. Moscow: Prosveshchenie.
5. Ziazun, I. A. (1976). Estetychnyi dosvid osoby. Formuvannia i sfery vyjavu [Aesthetic experience of the individual. Formation and scope of expression]. Kyiv: Vyshcha shkola.
6. Kyrychuk, O.V. (1974). Spilkuvannia v klasnomu kolektyvi yak obiekt pedahohichnoho upravlinnia [Communication in the class team as an object of educational management] (Dissertation Abstract, Kyiv).
7. Levitan, K.M. (1985). Kultura pedagogicheskogo obshcheniia [Pedagogical communication culture]. Irkutsk: Irkut. un-t.

8. Leontiev, A.N. (1977). Deiatelnost, soznanie, lichnost [Activity, consciousness, personality]. Moscow: Politizdat.
9. Leontiev, A.N. (1974). Psikhologiya obshcheniya [Psychology of Communication]. Tartu: THU.
10. Lisina, M.I. (1986). Problemy ontogeneza obshcheniya [Problems of ontogeny of communication]. Moscow: Pedagogika.
11. Paryhin, B.D. (1991). Osnovy sotsyalno-psikhologicheskoi teorii [Fundamentals of social psychological theory]. Moscow: Prosveshchenie.
12. Sokolov, E.V. (1972). Smysl i kultura chelovecheskogo obshcheniya. Dukhovnoie stanovlenie cheloveka [The meaning and culture of human communication. Spiritual development of human].